

УДК 342.841

Соловійов Віктор Миколайович —

керівник управління проблем боротьби з корупцією Апарату Ради національної безпеки і оборони України, кандидат наук з державного управління,

Розвадовський Броніслав Леонович —

керівник сектору з питань координації у сфері протидії корупції Апарату Ради національної безпеки і оборони України, кандидат юридичних наук

Запобігання та протидія корупційним правопорушенням у судовій системі України

У статті розкрито сутність, передумови виникнення, сучасні особливості, наслідки і масштаби поширення корупції в судовій системі України.

Ключові слова: корупція, корупція в судовій системі, суди України.

Корупція, яка в Україні є загрозою національним інтересам і національній безпеці, набула ознак системного явища, її прояви проникли в усі сфери життя українського суспільства, включаючи судову систему.

Президент України у своєму виступі з нагоди 19-ї річниці Незалежності України заявив, що “наріжним каменем українського правосуддя мають стати закон і права людини, а не політика та гроші”. Задля того, щоб люди в Україні могли розраховувати на чесне та неупереджене судочинство, запроваджується судова реформа, метою якої є утвердження справедливого судочинства, формування прозорої та відповідальної перед громадянами судової системи. Президент наголосив, що рішуче боротиметься з корупцією, йдучи по обраному шляху здійснення демократичних реформ і забезпечення верховенства права [1].

З огляду на викладене вище, актуалізується й обґрунтовується проведення досліджень стану корупції в судовій гілці влади, результати якого можуть бути використані у розробці заходів державної антикорупційної політики.

Проблемам протидії корупції присвячено чимало публікацій вітчизняних науковців і дослідників, зокрема, Я. М. Кашуби [2], М. І. Мельника [3], Є. В. Невмержицького [4], О. Я. Прохоренка [5], О. П. Савчука [6] С. Г. Стеценка і О. В. Ткаченка [7], В. С. Журавського [8] та інших. Незважаючи на те, що питання корупції в судовій системі активно висвітлюються журналістами в засобах масової інформації, на науковому рівні ця тема знаходиться на периферії досліджень, залишаючись ґрунтовно не проаналізованою. Тому, в даній статті автори ставлять за мету розглянути проблеми, пов'язані з корупцією в судовій системі, з використанням наявних соціологічних досліджень, проаналізувати стан корупції у цій сфері, її причини та особливості.

Вибір тематики статті зумовлений трьома причинами. По-перше, роллю самостійної судової гілки влади, яка полягає у стримуванні двох інших гілок влади в рамках права і конституційної законності шляхом здійснення судового контролю за ними. По-друге, значною вразливістю судової системи корупцією. По-третє, основною, специфічною і виключною роллю судової гілки влади у протидії корупції шляхом чинення правосуддя.

Важливість вивчення питань корупції в судовій системі визначається тим, що в період здійснюваних у країні трансформацій ключову роль у становленні демократії, забезпеченні реалізації задекларованого у Конституції України верховенства права покликані відігравати саме інститути судової гілки влади, які складають “вершину піраміди правосуддя”. Сучасні реалії суспільного розвитку диктують потребу у реформуванні вітчизняної судової системи, яка дісталась Українській державі у спадок від радянської системи.

Ми поділяємо точку зору вітчизняного науковця Є. В. Невмержицького [9, с. 111], що до передумов існування корупції в Україні слід віднести успадковані від радянської історичної доби рудименти тоталітарного державного управління. Зокрема, закритість і відсутність підконтрольності державної влади створюють підґрунтя для процвітання корупції. Тоталітарний режим із централізованою системою державного управління не лише не вичерпав себе в сучасних умовах суспільного розвитку, оскільки бюрократи не поспішають відмовлятися від нього, більш того, його метастазом стало симбіотичне корумповане зростання влади і бізнесу. Втім, варто зазначити, що означені вище причини виникнення корупції характерні не лише для України — вони мають місце в багатьох інших державах, які здійснюють реформи, пов'язані з переходом від централізованої до ринкової економіки.

Отже, до рудиментів судової системи України слід віднести поширення в ній корупційних проявів, чинення тиску на суддів з боку чиновників, політиків та їх підкуп представниками бізнесу, що в сукупно-

сті гальмує ефективне виконання покладених на цю систему суспільних функцій.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” [10] судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд України (ст. 17). Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод (ст. 2). Місцеві суди, які розгалужені на місцеві загальні суди і місцеві господарські суди, виступають основними ланками взаємодії судової системи з громадянами. Місцеві загальні суди розглядають кримінальні і цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. Місцеві господарські суди розглядають в основному справи з питань господарських правовідносин. Суб'єктами судочинства є фізичні та юридичні особи, які потенційно і складають цільову аудиторію корупції в судах. Утім, варто зазначити, що в корупційні вчинки в судовій певною мірою задіяні і представники юридичних професій, зокрема, адвокати і практикуючі юристи. Неправомірність їхньої діяльності, яка підпадає під ознаки корупційної, полягає у встановленні неформальних зв'язків із суддями і помічниками суддів за лобювання прийняття бажаних для їхніх клієнтів судових рішень.

Думки та погляди населення України на корупцію в судовій системі нашої держави досліджувалися Київським міжнародним інститутом соціології в рамках Проекту сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні “Тідна Україна” [11, 12]. Згідно з результатами дослідження, яке провели експерти цього проекту, 63 % українців вважають, що корупція в судовій системі є дуже поширеною, і лише 1 % опитаних вважає, що корупції в українських судах немає взагалі [11].

Як відомо, корупція стоїть на заваді розбудові громадянського суспільства і правової держави в Україні. Корупційні правопорушення, які поширені в судовій системі, нівелюють конституційні засади верховенства права і закону, унеможливають гарантований Конституцією України судовий захист основних прав і свобод людини і громадянина, безпосередньо загрожують безпеці людини, суспільства і держави в цілому. Фактично, корупція у судовій гілці влади не лише породжує правовий нігілізм, розмиває інтереси законності, але й руйнує правову систему держави.

Недоліками судової системи, що притаманні країнам з перехідною економікою, є: високий рівень корумпованості суддів; неналежне державне фінансування утримання суддів та забезпечення їхньої діяльності; лобювання й ухвалення неправомірних судових рішень; низька

“пропускна спроможність” судів, що призводить до збільшення термінів розгляду справ у них; неналежне забезпечення кадрами, які б відповідали сучасним реаліям розвитку.

До особливостей корупційних правопорушень у судах загальної юрисдикції слід передусім віднести:

по-перше, широкі повноваження судів здійснювати судочинство в усіх суспільних правовідносинах провокує представників законодавчої, виконавчої гілок державної влади і суб’єктів підприємницької діяльності вдаватися до неправомірних дій (тиск, підкуп, хабарництво та ін.) на них задля отримання контролю над судами, судьями та використання їх у вузьких корпоративних цілях;

по-друге, судова влада матеріально та фінансово є залежною, оскільки рішення щодо матеріального забезпечення судочинства, оплати праці, соціальних гарантій тощо ухвалюються іншими органами державної влади.

Особливої уваги потребує розгляд питання ролі суду у функціонуванні ринкової економіки. Саме суд покликаний виконувати від імені держави фундаментальну функцію – захист приватної власності. Водночас, як свідчить світова практика, корумпований суд неспроможний належним чином, справедливо здійснювати захист приватної власності. Ринкова економіка, становлення якої наразі відбувається в Україні, позбавляється інституціонального підґрунтя, без якого її розвиток неможливий. Таким чином, суд постає тим критичним агентом реформ, від функціонування якого залежить ефективність виконання державою базових її функцій: забезпечення матеріальними суспільними благами, підґрунтям якого є економіка; забезпечення правового соціального порядку в суспільстві. Тому, суд через своє високе призначення і відповідальну роль у суспільстві стає об’єктом особливої уваги та корупційної атаки як з боку бюрократів, так і представників бізнесу.

Для того, щоб установити масштаби охоплення корупцією судів в Україні, вдаємося до аналізу відповідних результатів досліджень, проведених вітчизняними та міжнародними інституціями. Здійснені впродовж останніх років (2007–2009 рр.) опитування громадськості і представників підприємництва дають підстави стверджувати, що найбільшою проблемою корупції в судовій владі України є затягування судового розгляду та безкарність суддів. Більшість опитаних юристів і прокурорів до найсерйозніших проблем вітчизняної судової системи також відносять безкарність суддів, а корупцію вважають досить поширеною на всіх етапах судового процесу, особливо на етапі досудового розслідування. Понад третини громадян та підприємців підозрюють, що їхні опоненти шляхом надання послуги, подарунку чи хабара суддям намагаються вплинути на ухвалення рішень судом. Вимагання хабара з боку

суддів є найпоширенішим видом корупції, з яким стикалися респонденти. На думку опитуваних, рівень корумпованості судів можна знизити шляхом підвищення рівня прозорості судових рішень. Запровадження з початку 2008 року системи Єдиного реєстру судових рішень розглядаються ними як один із заходів зниження корупції [13, с. 9].

Результати іншого дослідження також свідчать, що поширеною формою корупційних проявів, разом з вимаганням з боку працівників суду і добровільним пропонуванням громадянами хабара, є використання особистих зв'язків. У корупційних правопорушеннях найчастіше задіяні адвокати – їм поступаються судді та працівники суду. Як стверджує 71 % опитаних адвокатів і прокурорів, у більшості випадків самі клієнти змушують адвокатів вдаватися до незаконного впливу на прийняття судом рішення. Дослідження показало, що громадяни сприймають корупцію як звичайний ринковий механізм, який хоч і не зажди надійний, але працює.

Щодо здійсненої в державі антикорупційної протидії в судовій системі, то більшість опитаних значних змін, спрямованих на покращення ситуації, не помітила. Незважаючи на запровадження єдиного комп'ютеризованого реєстру судових рішень, лише 54 % представників підприємництва і 19 % громадян обізнані про його існування. Втім, понад 50 % респондентів вважає, що реєстр зменшить корупцію в судовій системі. До найбільш ефективних антикорупційних заходів у судовій системі громадяни відносять посилення санкції та кримінального переслідування суддів і працівників суду, вдосконалення законодавчої бази, системи відбору суддів та забезпечення відкритості інформації про судову процедуру [12, с. 4–5].

На нашу думку, окрім посилення державою санкцій проти суддів-корупціонерів, ефективним антикорупційним заходом, який спонукав би замислитися над своєю поведінкою і доцільністю вчинення в майбутньому корупційних дій як корупціонерів-бюрократів, так і всіх громадян, могло б стати широке висвітлення в ЗМІ процесів розкриття і покарання суддів-хабарників.

Експерти Міжнародної правозахисної організації *Трансперенсі Інтернешнл* вважають політичну волю, реформу державних інститутів та активну участь громадянського суспільства основними чинниками протидії корупції. У частині реформування державних інститутів важливого значення вони надають перебудові судової системи, яка має стати “підвалиною доброчесності” та передумовою успішної боротьби з корупцією [14].

За даними розрахованими фахівцями цієї ж організації, світові рейтинги корупції в Україні впродовж останнього десятиліття залишаються надмірно високими і мають негативні тенденції. Так, *індекс*

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

*сприйняття корупції*¹ (ІСК), який розраховується за результатами опитування громадян, іноземців, підприємців і аналітиків, в Україні погіршився за останні роки і склав 2,2 у 2009 році. Відповідно за порівняльними показниками корупції наша держава посіла 146 місце у рейтингу (зі 180 досліджуваних держав), межуючи з такими країнами світу, як Сьєра-Леоне, Зімбабве, Ліберія.

У звіті Світового банку [15], в якому подано *індикатори урядування*² (governance indicators) за 1996–2008 рр., Україна демонструє також невтішні позиції. Так, у розділі *верховенство права* (rule of law) індикатор нашої держави погіршився з 36 % (69 місце у рейтингу зі 117 країн, межуючи з Вірменією і Мексикою) у 1996 році до 31 % (144 місце у рейтингу з 212 країн, межуючи з Сальвадором і Аргентиною) у 2008 році. У розділі *контроль корупції* (control of corruption) показники України склали: 25 % (111 місце у рейтингу зі 154 країн, межуючи з Киргизією і Вірменією) у 1996 р.; 28 % (151 місце у рейтингу з 208 країн, межуючи з Гватемалою і Конго) у 2008 р.

В оціночному звіті за 2009 рік про стан корупції в Україні, який опубліковано міжнародною організацією *Глобал Інтегріті* наша країна за рівнем корупції посіла 29 місце з 35 країн (межуючи із Зімбабве та Монголією), а її рейтинговий показник 58 балів розглядається як дуже слабкий. Понад 90 % опитаних оцінюють суддів, працівників суду, прокурорів, адвокатів і присяжних як “повністю підкупних” [16, с. 1–2].

За матеріалами Служби безпеки України [17], у першому півріччі 2010 року органами прокуратури порушено 15 кримінальних справ стосовно суддів, у т. ч.: 10 – за фактами одержання хабарів; 2 – за фактами прийняття завідомо неправосудних рішень суду. Втім, кримінальні справи щодо протиправної корупційної діяльності порушено здебільше проти голів і заступників голів районного суду.

Корупціонерам, в умовах охоплення корупцією судової системи, шляхом підкупу суддів та інших незаконних дій вдається уникати відповідальності. З огляду на подані вище результати опитувань стосовно масштабів поширення корупції в судовій системі небезпідставно виникають сумніви щодо досить малого відсотку правопорушників-хабарників в Україні, які притягуються до відповідальності.

Якщо оперувати даними соціологічного опитування [18], які отримано Фондом “Демократичні ініціативи” у 2009 році, що переважна більшість громадян (83 %) розглядає корупцію як звичне явище, а у випадку вимагання хабара лише 6 % респондентів поскаржиться керівни-

¹ Індекс сприйняття корупції (*Corruption Perceptions Index*) оцінюється за 10-ти бальною шкалою, в якій 10 – корупція практично відсутня і 0 – найвищий рівень корупції.

² Примітка. Індикатори розраховуються у відсотках (100 – максимально позитивний показник, 0 – найбільш негативний показник).

цтву відповідного органу, 5 % – звернеться до правоохоронних органів, 3 % – до суду, менше 2 % – до вищих інстанцій, то можна стверджувати, що населення фактично не готове протидіяти цьому аномальному явищу, 51,1 % опитаних розглядає корупцію ринковим механізмом прискореного розв'язання проблемних питань, вбачаючи таку поведінку виправданою. Насторожує і той факт, що відсоток громадян, котрі виявляли готовність протидіяти корупційним проявам, у 2005 році становив 60 %, а в 2009 році ця частка зменшилась до 28 % [19, с. 47]. Тобто, реакцією громадян на виклики корупції є відчай, безнадійність у протидії корупції, їх примирення і пристосовування до правил системи цього негативного феномену. Це послаблює антикорупційну діяльність з боку громадськості.

З огляду на означене вище, можна зробити припущення, що завдання держави щодо подолання корупції в судовій владі значно ускладнюються. У цьому руслі цілком стає зрозумілим, що в умовах корумпованості представників Феміди і правоохоронних органів, держава не може забезпечувати реалізацію верховенства права. Тому, сповна обґрунтованим є впровадження судової реформи, до пріоритетних напрямів якої віднесено створення ефективної, незалежної і підзвітної системи судів і правоохоронних органів, що є невід'ємною складовою і обов'язковою умовою протидії корупції в Україні.

Результати здійсненого у статті дослідження дають авторам підстави сформулювати такі висновки:

1. Передумовами виникнення і підґрунтям для існування корупції в судовій системі є дисбаланс між законодавчо закріпленою незалежністю суддів і залежністю суду від впливу з боку представників законодавчої, виконавчої влади і бізнесу з метою отримання контролю, лобіювання вузько корпоративних цілей; матеріально-фінансова залежність судової влади від інших органів державної влади; неналежне кадрове забезпечення та недофінансування судів з боку держави.

2. Ці чинники негативно позначаються на якості правосуддя, наносять шкоду державі й громадянам. Іншим негативним фактором є небажання бюрократів відмовлятися від успадкованого стилю управління у поєднанні з симбіотичним корумпованим злиттям влади і бізнесу. Встановлено, що корупція в судовій системі призводить до низки негативних наслідків, з-поміж яких: зростання недовіри та відчуженість громадян до влади; нівелювання конституційних засад верховенства права і закону; дисфункція судової системи, яка загрожує справедливому захисту приватної власності, руйнує механізми ринкової конкуренції, погіршує інвестиційний клімат і темпи економічного розвитку держави.

3. Аналіз статистичних даних проведених опитувань засвідчив, що масштаби поширення корупції в судовій системі досить значні. Переважна більшість українців (63 %) вважає корупцію у цій сфері дуже

поширеною, а затягування судового розгляду та безкарність суддів – найбільшою проблемою корупції в судовій гілці влади. Формами корупційних правопорушень є вимагання з боку працівників суду, використання особистих зв'язків і добровільне пропонування хабара громадянами, які сприймають корупцію як звичайний ринковий механізм. За даними міжнародних інституцій, які досліджують корупцію на світовій арені, Україна впродовж тривалого часу незмінно демонструє надзвичайно високі показники корумпованості серед держав світу.

Не викликає сумніву те, що пріоритетним напрямом антикорупційної політики та неодмінною умовою виходу з корупційної безвиході, в яку наразі беспорядно втягнуто Україну, має стати протидія корупції в судовій владі. Втім, варто усвідомити, що подолання корупції в судовій владі є складним і довготривалим процесом. Важливою складовою цього процесу має стати розпочате з прийняттям Закону України “Про судоустрій і статус суддів” реформування судової системи, яке має підвищити ефективність функціонування її інститутів, зменшити можливості поширення в ній корупційних правопорушень і створити умови для її запобігання.

До перспективних напрямів антикорупційної протидії в судовій гілці влади можна віднести реформування кримінальної юстиції, відкритість діяльності судової системи, встановлення високих норм професійної етики, призначення суддів на посаду з урахуванням їх професійних якостей, належне фінансування судів та отримання суддями гідної заробітної плати, підзвітність та підконтрольність представників судової влади тощо.

Перспективу подальших досліджень буде складати: вивчення питань, пов'язаних з удосконаленням інституту відповідальності суддів; наукове обґрунтування і визначення шляхів подолання закритості судової гілки влади, а також протидії корупційним правопорушенням у вітчизняній судовій системі; аналіз протидії корупції в правоохоронних органах. Результати дослідження статті також засвідчили необхідність у підвищенні ролі засобів масової інформації в антикорупційній протидії, зміні застосовуваних підходів до висвітлення корупційних проявів у судочинстві, що детермінує ґрунтовне вивчення цих аспектів.

Список використаних джерел

1. Виступ Президента України Віктора Януковича на урочистих заходах з нагоди Дня Незалежності України на Майдані Незалежності [Електронний ресурс] / Офіційне Інтернет-представництво Президента України Віктора Януковича. — 2010. — Режим доступу :

<http://www.president.gov.ua/news/17881.html>.

2. Кашуба Я. М. Корупція та відповідальність за корупційні діяння : [навч. посібник] / Я. М. Кашуба. — Л. : ПАІС, 2007. — 110 с.

3. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : [монографія] / М. І. Мельник. — К. : Юридична думка, 2004. — 400 с.
4. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : [монографія] / Є. В. Невмержицький. — К. : КНТ, 2008. — 364 с.
5. Прохоренко О. Я. Корупція по-українськи (сутність, стан, проблеми) : [монографія] / О. Я. Прохоренко. — К. : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2005. — 166 с.
6. Савчук О. П. Корупція : багатоаспектність явища : [навч. посібник] / О. П. Савчук, В. Л. Бабич, В. А. Бабич. — Ірпінь : НУ ДПС України, 2009. — 68 с.
7. Стеценко С. Г. Корупція в органах внутрішніх справ : проблеми протидії / С. Г. Стеценко, О. В. Ткаченко. — К. : Алерта : КНТ : Центр учеб. лит-ри, 2008. — 166 с.
8. Журавський В. Корупція в Україні – не політика : [монографія] / В. Журавський, М. Михальченко, О. Михальченко ; Ін-т політичних і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К. : “Фенікс”, 2007. — 408 с.
9. Невмержицький Є. В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією : [навч. посібник] / Є. В. Невмержицький. — К. : АПСВ, 2005. — 415 с.
10. Про судовустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI / Офіц. вісник України. — 2010. — № 55/1. — Ст. 1900. — 30 лип.
11. Дослідження корупції в Україні : думки та погляди населення України / Проект сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні “Гідна Україна” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pace.org.ua/content/category/1/54/53/lang,uk>.
12. Дослідження корупції у судовій системі України : суди загальної юрисдикції / Проект “Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні “Гідна Україна”. — К. : Management Systems International, InMind, USAID, 2008. — 47 с.
13. Combating Corruption in Ukraine : Effective Civil Society and Media Advocacy & Monitoring Actions : [Report prepared under Promoting Citizen Engagement in Combating Corruption in Ukraine Project]. — MSI Corporate Offices, 2009. — 32 p.
14. Global Priorities [Electronic resource] / Transparency International. — 2010. — Access Mode : http://www.transparency.org/global_priorities.
15. Kaufmann D. Governance Matters VIII: Governance Indicators for 1996—2008 : [World Bank Policy Research] / Daniel Kaufmann, Aart Kraay, Massimo Mastruzzi. — 2009. — June, World Bank.
16. Global Integrity : Independent Information on Government & Corruption [Electronic resource] / Global Integrity. — 2010. — Access Mode : <http://www.globalintegrity.org>.
17. Щодо результатів роботи СБУ у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю в органах влади [Електронний ресурс] / Служба безпеки України. — 2010. — Режим доступу : http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=100779&cat_id=100356&mustWords=searchPublishing=1.

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

18. Корупція в Україні – 2009 : результати соціологічного та аналітичного дослідження корупційних ризиків в публічній адміністрації [Електронний ресурс] / Фонд “Демократичні ініціативи”. — 2010. — Режим доступу :

<http://dif.org.ua/ua/press/hjk>.

19. Антикорупційна політика і практика : проблеми законодавчого забезпечення : слухання у Комітеті Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. — К. : СПД О. М. Москаленко, 2009. — 96 с.

В статье раскрыты сущность, предпосылки возникновения, современные особенности, последствия и масштабы распространения коррупции в судебной системе.

The article deals with the disclosure of the corruption's essence, pre-conditions of origin, current peculiarities, consequences and the scale of its spreading in the judicial system of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції журналу 17 листопада 2010 року.